

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.17>**Черненко Володимир Олександрович**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наукХарківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського
майдан Конституції, 11, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-7413-3082**Яровицька Наталя Анатоліївна**кандидат філософських наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплінХарківського національного університету будівництва та архітектури
вул. Сумська, 40, Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-4448-1355

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ГЛИБИНИ НЕВИЗНАЧЕНОСТЕЙ

Актуальність. У статті розкривається проблематика рефлексії феномену «глобалізація» у поліваріативних аспектах існування суб'єкта, соціуму, мікросистеми та макросистеми.

Мета – виявити передумови суперечностей сучасної світосистеми щодо низки гуманітарних експлікацій, таких як «страх перед складним»; відчуженість через річ (несамодостатність/самодостатність); вижити чи здійснитися; феодалізм чи демократія.

Методи. Екстенсивне зростання темпової та кількісної експонент сучасної світосистеми на шкоду якісної можуть привести до стандартизації різноманітності, лімітуючої командно-розподільчої практики, але вже в рамках не однієї держави, а світової системи загалом.

Результати дослідження. Пересічність (неунікальність) сучасної речі (масове виробництво) знеособлює і її власника, провокуючи помилкове відчуття самодостатності індивіда-монади в оточенні безликих артефактів цивілізації. Незважаючи на катастрофічне різноманіття, сучасний ринок виступає як потужна тоталітарна самодостатня система, котра всебічно переважає людину. Створюючи помилковий образ самостійного агента ринкових відносин, сучасна економічна система насправді перетворює нас на напівсліпих напів-рабів маркетингу і реклами, вміло маніпулюючи споживчою психологією, але, що найнебезпечніше – цей принцип проник і в політичну сферу у вигляді політтехнологій і політичного менеджменту, відводячи виборцю роль простого статиста у дії із заздалегідь вирішеним результатом.

Сучасний світ – це царство *das Man* (безособового «вони»), що підкоряється дедалі більш і більш сильним правилам нормування наростаючого темпу-кількості. «Заклопотані миттєвими потребами, ми розуміємо себе в термінах того, що визначено через успіх і невдачі, можливість втілення і нездійсненності в побуті». Неаутентичний *Dasein* «перебуває при речах, грузне у самому собі та, залучаючи речі у теперішнє, дозволяє речам захопити себе за собою», внаслідок чого «у собі втрачається так, що колишнє перетворюється в забудькуватість, а майбутнє – в очікування безпосереднього настання». «Становлення справжнім» зберігає тільки те, що доречно у поточному контексті, воно просто чекає результатів, наше повсякденне життя стиснуте у послідовність епізодів простого функціонування або «проживання», «одну прокляту справу після іншої». Цілі, заради яких варто жити, виглядають як зумовлені. Життя відбувається, за термінологією Аристотеля, швидше як *techné*, ніж як *praxis*: це питання «виробництва», яке має свою мету поза самого себе, ніж «діяльності», чия мета виникає сама по собі і, таким чином, є внутрішньою для практики.

Ключові слова: глобалізація, світосистема, безособове, невизначеність, гуманітарні експлікації, виробництво, відчуженість.

Вступ. «Мені видається, що соціум першої половини ХХІ століття за своєю складністю, нестійкістю й одночасною відкритістю набагато перевершить все, бачене нами у столітті ХХ» [2, с. 5]. З таким діагнозом сучасності великого американського соціолога Іммануеля

Валлерстайна важко не погодитися, однак який набір емпіричних даних дозволив ученому зробити подібний прогноз? І. Валлерстайн виходить із трьох посилок: 1) будь-які історичні системи мають обмежений термін життя і розвиваються від точки біфуркації через стабілізацію до знову нерівноважного стану і нової точки біфуркації; 2) у таких точках біфуркації незначні впливи призводять до масштабних змін, а наслідки самих біфуркацій за своєю природою непередбачувані; 3) сучасна світосистема як система історична вступила у стадію завершальної кризи [2; 8]. Перші дві посилки – спроба екстраполяції на соціальну систему положень, запозичених із синергетики І. Пригожина, і ми не будемо тут вдаватися у дебати із приводу коректності аналогій між фізико-хімічними системами та соціальними, а ось остання теза потребує розкодування. Не претендуючи на вичерпну повноту аналізу, спробуємо виділити лише деякі аспекти, що характеризують гостроту суперечностей сучасної світосистеми.

Мета та завдання – виявити передумови суперечностей сучасної світосистеми щодо низки гуманітарних експлікацій, таких як «страх перед складним». Для розкриття мети поставлені завдання:

- визначити роль цінностей для людини та суспільства загалом;
- продемонструвати результат впливу глобалізації на світоглядну систему, буття індивіда (мікросистему) та соціальну спільноту (макросистему).

Методи дослідження. Соціокультурні трансформації, які є результатом глобалізації, постають як причина руйнування традиційної системи світоглядного штабу аксіологічного виміру.

Сьогодні проблемі глобального як зміни буття індивіда і соціуму присвячено безліч наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, цією проблематикою займалися такі дослідники, як У. Бек, М. Вебер, І. Валлерстайн, Дж.Б. Бязрова, Т. Возняк та ін. [1–4]. Англійський соціолог Е. Гідденс пише, що глобалізація є не одним процесом, а комплексною сукупністю процесів. І ці процеси діють суперечливо, а то й конфронтаційно [5]. Отже, глобалізація здійснює вплив на всі сфери людського життя: економіку, політику, культуру, освіту. Споживацький стандарт насичення та перенасичення життєвого простору формує деформаційну спрямованість дій суб'єкта щодо спотворення реальності, насичення її симулякрами.

Результати. 1. *Страх перед складним.* Збільшується загальна взаємозалежність, зумовлена: багаторазовим зростанням кількості інформації; розгалуженням і заглиблюванням професійної спеціалізації; появою більш різноманітних і складних артефактів науково-технічного прогресу (що вимагає цілої армії вузькоспеціалізованих технократів). Все це призводить до антиномічності – свобода або безпека, оскільки наростання складності вимагає посилення контролю, що поступово може привести до тотальності суспільства і необхідності підпорядкування жорсткій централізованій владі, яка візьме на себе функції забезпечення безпеки за рахунок придушення творчої індивідуалізації, спонтанності життєвого пориву і т. п. Уже зараз ми можемо спостерігати як у багатьох країнах під гаслом «боротьби з терором» вводять систему тотального стеження за власними громадянами.

Екстенсивне зростання темпової та кількісної експонент сучасної світосистеми на шкоду якісної можуть привести до стандартизації різноманітності, лімітуючої командно-розподільчої практиці, але вже у рамках не однієї держави, а світової системи загалом [2–8].

2. *Несамодостатність / самодостатність – відчуженість через річ.* Ми потребуємо один одного, але дедалі більше ми потребуємо один одного не як співрозкриваючих потенційну неповторність особистостей, а як носіїв певних предметних функцій, фахівців, котрі обслуговують певні ділянки глобальної техносфери, яка стає більш самобутньою (самоіснуючою?) (і вже не річ для людини, а людини для речі). Ціннісним вираженням особистості стає предметно-речовий антураж, що володіє цією особистістю (хоча самій особистості все ще здається, що це вона володіє речами). Пересічність (не-унікальність) сучасної речі (масове виробництво) знеособлює і її власника, провокуючи помилкове почуття самодостатності індивіда-монади в оточенні безликих артефактів цивілізації. Незважаючи на катастрофічне різноманіття, сучасний ринок виступає як потужна тоталітарна самодостатня система, котра всебічно переважає людину. Створюючи помилковий образ самостійного суб'єкта ринкових відносин, сучасна

економічна система насправді перетворює нас на напівсліпих напів-рабів маркетингу і реклами, вміло маніпулюючи споживчою психологією, але, що найнебезпечніше – цей принцип проник і в політичну сферу у вигляді політтехнологій і політичного менеджменту, відводячи виборцю роль простого статиста у дії із заздальгідь вирішеним результатом [1–3].

Сучасна техногенна цивілізація дає можливість кожному вижити поодиноці. Індивідуалізація проникає всередину сімей. Самотній чоловік і жінка виступають головними агентами сучасного соціуму. Причина у тому, що сучасний ринок праці абстрагується від потреб сім'ї, шлюбу, материнства, батьківства, партнерства і т. п. З іншого боку – стандартизація життєвого укладу як неминучий наслідок масового характеру сучасного виробництва призводить до стандартизованого колективного буття роз'єднаних масових відлюдників.

3. *Вжити або відбутися.* Така альтернатива з риторичної, стаючи прагматичною, задає вектор розвитку цивілізації на найближче майбутнє, загострюючи свою антиномічність: довіритися природному початку в собі або трансцендентному?! Виявляється, можна бути високо-технологічним варваром-спеціалістом, втілюючи у техніці демонічне прагнення до влади над Іншим (природою, людиною...), пізнаючи «Як» Світу, але не розуміючи його «Чому». Сучасна цивілізація, судячи з усього, зуміла розгадати таємницю темпу (швидкості), кількості та якості, але глибини невизначеності символіки сенсу і цінності залишаються прихованими (ціннісне – часто ворог прибуткового) [2].

Сучасний світ – це царство *das Man* (безособового «вони»), що підкоряється дедалі сильнішим правилам нормування наростаючого темпу-кількості. «Заклопотані миттєвими потребами, ми розуміємо себе у термінах того, що визначено через успіх і невдачі, можливість втілення і нездійсненності у побуті»... Неаутентичний *Dasein* «перебуває при речах, грузне у самому собі і, залучаючи речі у теперішнє, дозволяє речам захопити себе за собою», внаслідок чого «у собі втрачається так, що колишнє перетворюється на забудькуватість, а майбутнє – на очікування безпосереднього настання» [7]. «Становлення справжнім» зберігає тільки те, що доречно у поточному контексті, воно просто чекає результатів, наше повсякденне життя стиснуте у послідовність епізодів простого функціонування або «проживання», «одну прокляту справу після іншої». Цілі, заради яких варто жити, виглядають як зумовлені. Життя переживається, за термінологією Аристотеля, скоріше як *techné*, ніж як *praxis*: це питання скоріше «виробництва», що має свою мету поза самого себе, ніж «діяльності», чия мета виникає сама по собі і, таким чином, є внутрішньою для практики. Результат цього нескладного способу життя – відчуження від самого себе, нездатність побачити що-небудь як дійсно важливе, супроводжуване почуттям марності, яке лише частково полегшується випадковими інтенсивними «шіковими переживаннями», котрі, як очікується, роблять все це вартісним [3; с. 413–414].

4. *Феодалізм/демократія.* Незважаючи на те, що сучасна неоліберальна світосистема позиціонує себе як оплот демократії, можна спостерігати появу квазіфеодальних утворень у структурах владних вертикалей, відносин між класами та верствами сучасного соціуму, а також у явищі корпоративності, що формує етос міжособистісних відносин у різних фірмах і картелях. Крім такого явища, як мафія (що саме по собі є пережитком феодальних відносин), яка успішно паразитує на капіталістичній системі виробництва, проявляється тенденція до аморфізації та розмивання соціальної стратифікації, зростає роль найманої праці, роль централізованої держави заміщується великими фінансовими та промисловими корпораціями, фондами, котрі постають у вигляді самостійних «феодальних» наднаціональних імперій.

Виникають нові явища та тенденції соціального розшарування та поляризації відомі під назвами «геттоізація» й «анклавізація». У містах будуються квартали-анклави, що розділяють представників вищих і маргінальних верств населення. Сучасна культура дедалі більше схожа на культуру «безмовної більшості». Як і в епоху феодалізму, сучасна людина закріплюється за постійним місцем проживання, роботи, втрачаючи можливість і свободу пересування. Також до феодального пережитку можна віднести прагнення розвинених країн (насамперед США) реалізувати свої геополітичні й економічні інтереси за допомогою грубої сили, а не вільної конкуренції ідеологій, економік, культур тощо [1; 2; 4].

Культ масової культури зорієнтований на марнотратство життя, її розчинення у продуктах виробництва, акцентування вульгарно трактованої постмодерної ідеології на принциповій неможливості системного впливу на навколишню дійсність, породжують принципово поза-суб'єктного індивіда, нездатного на вчинок і свідому вільну діяльність.

5. *Відносини онтологічної пари одиничне/множинне, частка/ціле.* Безпосередньо процес глобалізації має потенцію відтворюватися на рівні онтологічної проблематики: рух до об'єднання окремого в макроспільноти (макросистеми) відбувається у лінійній спрямованості, а втім, часто має відхилення, розриви, флуктуаційні стрибки, які характеризуються не передбачуваністю, тобто розкриваються в аспекті ризоматичних коливань [6]. Глобальне як надлишковість успадковує дилему щодо стану свідомості через перетин традиції й альтернативи. Феномен глобального стверджує себе як носій певної альтернативної візії, адже формується нова світоглядна парадигма, нові поведінкові моделі, ціннісні орієнтири, що зміщують акценти із традиції на новацію або повністю заміщують її у нових формах і діях.

Метафорично витoki глобального до певної міри можна представити фігурою античного відлюдника, філософа і провокатора моралі стародавньої Греції – кініка Діогена. Його буття, внутрішня сутність як особистості, дії, що провокували етичну концепцію полісів-держав у античні часи, набували природи надмірності, «глечика, у якому рідина йде через край». Діоген своїми «викрутасами» немов намагався достукатися до людських сердець і розуму. Він опанує всьому, навіть «діжка-дім» є уособленням представлення поза-укорінення, відсутності сталого фундаменту, лінійного впорядкованого розвитку системи. Діоген живе за лозунгом: «Нема родини, друзів, Батьківщини». І ось тут, дослідники вважають перші кроки до народження майбутнього планетарного мислення. У недолугому посміховиськовому народжується ідея пошуку нових сенсів буття. Виокремлений від цілого, він набуває рис одиничного та множинності, водночас трансформуючи реальність, надаючи нові гносеологічної, аксіологічної поліфонії.

Відлуння фігури Діогена формує взаємини із сьогоденням: глобалізація як розкриття мобільності, зміни практик повсякденності для суб'єкта набувають стану кризи досвіду-традиції та «німоти» від зустрічі з альтернативою. Втім, глобальне крокує у розрізі традиції у таких питаннях, як уніфікація національних регламентів, актуалізація принципу стандартизації, надання культурної легітимації явищам, що демонтують поняття «норми».

Система цінностей визначає культурну неповторність та особливість. Кожна культура вибудовує свою самобутню систему цінностей, властивістю якої є трансформація. Особливого значення ця проблема набуває у період настання нового історичного періоду, в умовах соціокультурних змін і переоцінки всіх цінностей. У період глобалізації, внаслідок взаємодії культур і створення глобального простору, зіштовхуються різні ціннісні системи й утворюється їх суміш.

6. *«Мережева» порожнеча/повнота.* Рушійною силою виступає актуалізація цифрової реальності як доповненого буття, парадигми гуманітарного штабу, що містить у собі механізми, спрямовані на зняття меж як таких. Звичайно, такі новації активно стали впливати на сферу духовно-етичних парадигм, змінюючи останню, занурюючи духовність у «переоцінку цінностей». Так, з одного боку, сьогодні великою популярністю користуються фотографії, зроблені за принципом «селфі», сформувалася нова субкультура, яка частіше руйнує граничність традиції та сприяє переведенню аномалії поведінки у статус соціальної та культурної норми (фотознімки з некоректними жестами). Такі дії вже не викликають суспільного осуду й аутоцензури, а стають джерелом сміху, жарту, приколу. Як результат, формується парадигма «патології нормальності» (Е. Фромм). Реальність доповнюється діями, які набувають легітимації у гуманітарному просторі [6].

З іншого боку, інновації у технологічній промисловості актуалізують проблематику аксіологічного модусу буття. У зв'язку із цим слід згадати проєкт «Removed» художника Еріка Пікерсгілла (штат Півн. Кароліна, США): реальність доповнюється духовною травмою, формуючи таким чином парадигму «присутність відсутності»: видалення «гаджетів» із повсякденності індивіда оголило тотальну залежність людини від них: перегляд смартфона ритуалізував

соціокультурну буденність, надавши сакральність діям, що стали суперничати, наприклад, із культом сім'ї (прогулянкам із дітьми, спілкуванням із коханим). Слід також відзначити роботу фотографа Антуана Гейже, який створив серію Sur-fake, де продемонстрував, як сучасні смартфони «висмоктують душі» своїх власників: людина виявляється нездатною розлучитися з технікою, перебуваючи у музеї, кафе, зустрічаючись із друзями: серійність та уніфікація породжують одновимірну людину. Технологічний бум парадоксальним чином занурив індивіда у «багатоголосу німоту» та вакуум екзистенційної «присутності відсутнього» в умовах популярності екранної культури.

Висновки. Отже, феномен глобалізації пронизаний ідеєю виходу за межі буттєвого, поза-онтологічного, у якому поняття «ніщо» актуалізується у просторі гіперреальності, подвоєння буття, пред'явленого суб'єкту [6–8].

Ми торкнулися лише деяких аспектів кризових явищ, які окреслюють контури процесу, що називається глобалізацією. Чи зможемо ми оволодіти ним і направити у позитивне русло, чи ця хвиля стане для нас «дев'ятим валом» – залежить від нас, нашої здатності запропонувати нові стратегії мислення та бачення цього явища, бути залученими до «народження» нових сенсів глобального світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бязрова Дж.Б. Глобализация и проблема национальных ценностей. *Философия и общество*. 2004. № 1. С. 62–70.
2. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. В.А. Иноземцева. Москва : Логос, 2003. 368 с.
3. Вебер М. Основные социологические понятия: избранные произведения / пер. с нем., сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайденко. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
4. Возняк Т. Глобалізація як виклик людству. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. № 19. С. 27–48.
5. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н.П. Поліщук. Київ : Альтпрес, 2004. 100 с.
6. Когнитивный подход : научная монография / отв. ред. В.А. Лекторский. Москва : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2008. 464 с.
7. Martin Heidegger Being and Time. New York, Harper and Row Publishers, 1962. 589 p.
8. Ulrich Beck. What is Globalization? Cambridge, Polity Press, 2000. 180 p.

REFERENCES

1. Byazrova Dzh.B. (2004) Globalizaciya i problema nacional'nyh cennostej [Globalization and the problem of national values] *Filosofiya i obshchestvo*. № 1. pp. 62–70. [in Russian].
2. Vallerstajin I. (2003) Konec znakomogo mira: Sociologiya XXI veka [The End of the Familiar World: Sociology of the 21st Century] / per. s angl. pod red. V.A. Inozemceva. Moscow, Logos, 368 p. [in Russian].
3. Veber M. (1990) Osnovnye sociologicheskie ponyatiya: Izbrannye proizvedeniya [Basic sociological concepts: Selected works] [per. s nem. / sost., obshch. red. i poslesl. Yu.N. Davydova ; predisl. P.P. Gajdenko]. Moscow, Progress, 808 p. [in Russian].
4. Voznyak T. (2000) Globalizaciya yak viklik lyudstvu [Globalization as a challenge to humanity]. *Nezalezhnij kul'turologichnij chasopis "I"* [Independent culturological magazine "I"]. No 19. P. 27–48. [in Ukrainian].
5. Gidens E. (2004) Nestrimnij svit: yak globalizaciya peretvoryue nashe zhittya [Unrestrained world: how globalization transforms our lives] / per. z angl. N.P. Polishchuk. Kyiv, Al'tpres, 100 p. [in Ukrainian].
6. Kognitivnyj podhod [Cognitive approach]: nauchnaya monografiya / отв. редактор В.А. Лекторский. (2008) Moscow, "Kanon+" ROOI "Reabilitaciya", 464 p. [in Russian].
7. Martin Heidegger Being and Time. New York, Harper and Row Publishers, 1962. 589 p.
8. Ulrich Beck. What is Globalization? Cambridge, Polity Press, 2000. 180 p.

Chernenko Volodymyr Oleksandrovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Sciences
Kharkiv National I.P. Kotlyarevsky University of Arts
11, Konstytutsii square, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7413-3082

Yarovytska Natalia Anatoliivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Publicly-Humanitarian Disciplines
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture
40, Sumska str., Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4448-1355

THE PHENOMENON OF GLOBALIZATION AS A DEPTH OF UNCERTAINTY

Problem. *This article reveals the problem of reflecting the phenomenon of “globalization” in the multivariate aspects of the existence of the subject, society, microsystem and macrosystem.*

Purpose. *The preconditions of contradictions of the modern world-system, related to the line of humanitarian explanations, are revealed, namely “fear in the face of complex”; alienation through an object (non-self-sufficiency / self-sufficiency); survival or fulfilment; feudalism or democracy.*

Methods. *The extensive growth of the tempo and quantitative exponent of the modern microsystem at the expense of the quality may lead to the unification of variety, limiting the command-and-control practice, but no longer within a single state, but the world system into alienation a whole.*

Results. *Non-individuality (non-uniqueness) of the modern item (mass production) depersonalizes its owner as well, provoking a fake feeling of individual-monads self-sufficiency in faceless civilization artefacts. Regardless of catastrophic diversity, the modern market plays the role of a powerful totalitarian self-contained system that comprehensively suppresses the individual. Making a fake image of a standalone agent of market relations modern economic system turns us into half-blind half-slaves of marketing and advertisement, skillfully manipulating the consumer’s psychology. However, most dangerously, the principle has petered the political sphere in the form of pole technology and political management, relegating the voter to the role of a mere statistic in an already predetermined result.*

The modern world is the realm of das Man (the impersonal “they”), obeying the ever-tightening rules of rationing of the increasing tempo-quantity. The inauthentic Dasein “stays with things, gets bogged down in itself and, by involving things in the present, allows things to carry itself away”, with the result that “the former becomes lost in itself so that the former becomes forgetfulness and the future becomes an expectation of the immediate to come”. The goals for which it is worth living are seen as predetermined... Life is experienced, in Aristotle’s terminology, as techne rather than praxis: it is a matter of “production,” which has its goal outside itself, rather than of “activity,” whose goal arises in itself and is thus internal to practice.

Key words: *globalization, world-system, impersonal, uncertainty, humanitarian explications, production, alienation.*